

Hans Nielsen Huges etikk mellom tradisjon og nytolkning

Oddvar Johan Jensen
Professor emeritus
NLA Høgskolen
ojjens@me.com

Sammendrag: Litteraturen om Hans Nielsen Hauge (1771-1824) spenner fra det hagiografiske til omfattende forskningsbidrag. I dette materialet er det både en viss sammenheng og betydelig sprik. Med vår tids fokus på gründeren har arbeidet med Huges etikk har særlig vakt interesse. I den sammenhengen er det påfallende hvor liten interesse som har vært knyttet til betydningen av De ti bud slik vi kjenner budene i den aktuelle katekismetradisjonen Hauge var oppvokst i. I Huges skrifter og brever finnes denne tradisjonen over alt, både eksplisitt og som det selvsagte som man ikke trengte nevne. For forskersamfunnet er det avgjørende at man klarer å holde fra hverandre Hans Nielsen Hauge som barn av sin tid, hans eget historiske bidrag og de mange Hauge-bilder som senere har sett dagens lys. I denne artikkelen settes budene i fokus, forstått som en historisk forutsetning og en integrert del av Huges kristendom.

Søkeord: Hans Nielsen Hauge, Luthers Lille Katekisme, Pontoppidans Forklaring.

Abstract: The literature on Hans Nielsen Hauge (1771-1824) ranges from hagiographic to extensive research contributions. In this material there is both a certain connection and a significant gap. With today's focus on entrepreneurship, the work on Hauge's ethics has gained particular interest. In this context, it is striking how little interest has been attached to the meaning of the Ten Commandments as we know the commandments in the current catechetical tradition Hauge was raised in. In Hauge's writings and letters, this tradition is found everywhere, both explicitly and implicitly. For the research community, it is crucial that one manages to keep apart Hans Nielsen Hauge as a child of his time and his own historical contribution on the one side and the many Hauge images that have later seen the light of day on the other side. In this article, the commandments are put in focus and understood as context and an integral part of Hauge's Christianity

Keywords: Hans Nielsen Hauge, Luther's Small Catechism, Erik Pontoppidan's Truth Unto Godliness.

Innledning: Tradisjon og historie

Litteraturen om Hans Nielsen Hauge (1771–1824) spriker i mange retninger.¹ Noen publikasjoner har et klart hagiografisk preg. Boken forfatteren Alfred Hauge ga ut i 1947, *Hans Nielsen Hauge. Guds vandringsmann*, hører hjemme i denne tradisjonen.² Å lese denne er som å være til stede på et vekkelsesmøte. Man blir oppbragt over menneskers ondskap og begeistret over Hauges mot og kraft. Det er lett å forstå hvordan han kunne bevege folk, og hvorfor godt over tusen unge og eldre fulgte hans eksempel og gav støtet til den lekmannsbevegelsen som siden har preget Norge. Noen har enda til utviklet dette poeng dit hen at det egentlig er Hauge som har kristnet Norge. Dette beror imidlertid på den overbevisning at det er den nye haugianske vekkelsesbevegelsen som utgjør den sanne kristendom til forskjell fra det man senere har kalt vanekristendom eller oppdragelseskristendom.³

I 2017 gav professor Knut Dørum og professor Helje Kringlebotn Sødal ut en bok som er helt annerledes anlagt: *Hans Nielsen Hauge. Fra samfunnsfiende til ikon*.⁴ Her møter vi distanserte og differensierte analyser. Boken gir et godt bilde av hvor omfattende og mangfoldig Hauge-forskningen har vært og er.⁵ Hans Nielsen Hauge har etterlatt seg så kraftfulle og tydelige spor i norsk historie at de er kommet for å bli, også for historieforskningen. Det demonstrerer ikke minst historien om hvordan Hauge er blitt tolket og brukt over tid. Vi står ikke overfor ett Hauge-bilde, men flere. Det har dels sin begrunnelse i at vi i Hauge-litteraturen møter forskere med forskjellig faglig bakgrunn og interesser, dels har det sin bakgrunn i en helt dagsaktuell interesse for å bruke Hauge som inspirator og forbilde. Alt dette er legitimt, men reiser samtidig spørsmålet om forholdet mellom Hans Nielsen Hauge slik vi møter ham i de historiske kilder fra hans egen tid og de senere Hauge-bildene i det som kalles resepsjonshistorien.

- 1 Som kilder til Hauges skrifter benyttes: Hans N.H. Ording, *Hans Nielsen Hauges Skrifter* I-VIII (Oslo: Andaktsbokselskapet, 1947–1954). Som kilde til Hauges brev benyttes: Ingolf Kvamen, *Brev frå Hans Nielsen Hauge* I-IV (Oslo: Lutherstiftelsens Forlag / Luther Forlag, 1971–1976). Som referanse brukes Kvamens nummerering av brevene. For øvrig har den pågående pandemien på noen punkter begrenset tilgangen til relevant litteratur.
- 2 Alfred Hauge, *Guds vandringsmann* (Oslo: Ansgar Forlag, 1947).
- 3 Einar Molland *Norges kirkehistorie i det 19. århundre* I (Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1979), 52. Se også Knut Dørum og Helje Kringlebotn Sødal, «Hauge, Haugianere og kontrastene» i: *Hans Nielsen Hauge. Fra samfunnsfiende til ikon*, redigert av Knut Dørum og Helje Kringlebotn Sødal (Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2017), 15.
- 4 Se særlig oversikten i Dørum og Sødal, «Hauge, Haugianere og kontrastene». Se Egil Lien Thorvaldsens anmeldelse av «Fra samfunnsfiende til ikon» av Knut Dørum og Helje Kringlebotn Sødal i: *Heimen* 55, nr. 2 (2018), 202–204.
- 5 Journalist og haugeforsker Finn Wiig Sjørnsen startet i sin tid opp et bibliografisk arbeid: *Den haugianske periode 1796–ca 1850. Bind I. Litterærproduksjon av og om Hans Nielsen Hauge og haugianerne. En bibliografi. 2. utvidede utgave* (Bergen: NLA-Forlaget, 1993), på 164 sider. Siden 1993 har ytterligere litteratur kommet til.

Resepsjonshistorien som metodisk utfordring

I artikkelen «Hauge-bilder. Hans Nielsen Hauge som inspirator for økonomi, politikk og ledelse» har professor Pål Repstad levert et viktig bidrag til forståelse av Hauge-resepsjonen.⁶ Repstad sammenfatter sin analyse i seks Hauge-bilder. Det er «Entreprenøren Hauge», «Hauge, den etiske kapitalist og leder», «Økologen Hauge», «Liberalisten Hauge», «Den demokratiske opprører» og «Feministen Hauge». Vi kunne føye til predikanten og teologen Hauge. Avslutningsvis drøfter Repstad også dette, forholdet til det religiøse og teologiske, i et lite ekskurs under overskriften: «Hvem eier Hauge i kirkelig sammenheng?» Svaret er gitt, alle og enhver kan i utgangspunktet påberope seg et eierskap. Men når man gjør dette, må man være seg bevisst avstanden på 250 år mellom hans tid og vår og begrunne sin bruk av Hauge i en adekvat tolkning av det historiske kildematerialet.

Resepsjonshistorien er ikke bare historien om en videreføring av det som har skjedd. Det er også en historie om de mange modifikasjoner og den forvandling som har en tendens til å ramme kjente og betydningsfulle personer. Denne forvandlingen kan både bestå i at karakteristiske trekk ved en historisk person som Hauge blir borte, eller at gammelt nytt tilskrives Hauge som om det fra hans side var originalt og nytt. Et eksempel på det første er Hauges forkynnelse. Den botstunge ordo-salutis-forkynnelsen, som var så typisk for Hauge, erstattes på 1840-tallet av en lettere og lysere evangelisk forkynnelse av en mer roseniansk type. Endringene er på dette punkt er teologisk sett vesentlige.⁷ Et eksempel på det andre finner vi i Repstads artikkel under overskriften «Hauge, den etiske kapitalist og leder».

I det følgende er det et overordnet mål å undersøke Hauges etikk nærmere. Det reiser spørsmålet om hvordan vi skal forstå forholdet mellom den tradisjonelle pietisme Hauge vokste opp med, og hans egen oppfatning av etiske temaer. Først når dette forhold er klarlagt, er det mulig å peke på Hauge som forbilde og inspirator i vår egen tid. Dette er også tatt opp i flere av de mer omfattende Hauge-studiene. Spørsmålet

6 Pål Repstad, «Hauge-bilder. Hans Nielsen Hauge som inspirator for økonomi, politikk og ledelse» i: *Hans Nielsen Hauge. Fra samfunnsfiende til ikon*, redigert av Knut Dørum og Helje Kringlebotn Sødal (Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2017), 210–237.

7 Se Andreas Aarflot, *Norsk kirkehistorie II* (Oslo: Lutherstiftelsen, 1967), 266–272. Einar Molland, *Fra Hans Nielsen Hauge til Eivind Berggrav. Hovedlinjer i Norsk kirkehistorie i det 19. og 20. århundre*, 2. utg. (Oslo: Gyldendal, 1968), 21. Og utførligere i Einar Molland, *Norges kirkehistorie i det 19. århundre I* (Oslo: Gyldendal, 1979), 73–95. Runo Lilleaasen, *Per Nordsetten: med luthersk profil blant haugianere og rosenianere* (upublisert spesialavhandling, Det teologiske menighetsfakultet, 1979).

er om de har kommet godt nok til rette med betydningen av Hauges eget historiske utgangspunkt.⁸

I arbeidet med å belyse Hauges kristendomsforståelse med særlig vekt på etikken har jeg valgt en litt utradisjonell vei. Først vil jeg ta tak i vår tids bruk av et viktig tema fra budene i det som Hauge gjerne kalte barnelærdommen, *Luthers lille katekisme*. Det gjelder det 7. bud: Du skal ikke stjele.⁹ Dette budet og budene generelt er både fikserte tekster og tekster som gjenbrukes og endres over tid. Det kan være helt avgjørende hvilken kontekst de leses inn i og hvordan forklaringene utformes. Dette representerer et metodisk problem som også er godt synlig i den såkalte historisk-systematiske forskning og ikke minst i den populariserte formidling. For det andre vil jeg så analysere noen sentrale Hauge-tekster, hovedsakelig avgrenset til perioden 1796–1804.

Fra Repstad tilbake til Pontoppidan

Repstad nevner i sin artikkel at Hauge karakteriserer bedriftseieren som en «tyv», når han ikke gir sine ansatte «opriktig lønn».¹⁰ Dette kan leses som et uttrykk for hvor direkte og kraftfullt Hauge gikk i rette med underbetaling av fabrikkarbeidere. Det har noe for seg, men det er likevel ikke så treffsikkert som det kan synes. Den historiske forankring hos Hauge selv anses som gitt, men uten at dette dokumenteres og undersøkes nærmere. Det nevnte poeng er imidlertid en tanke som var godt kjent lenge før Hauges tid. På 1700-tallet finner vi det blant annet i Pontoppidans forklaring til det 7. bud i Luthers lille katekisme, selv om ordlyden er litt fri sammenlignet med Pontoppidan.¹¹

Pontoppidans forklaring er helt grunnleggende for arbeidet med Hauge og må regnes som allment kjent på Hauges tid. Den forelå i 1737 og ble året etter godkjent som den eneste tillatte forklaring til Luthers lille katekisme i Danmark-Norge. I Danmark ble den senere i stor grad erstattet av Nicolai Edinger Balles (1744–1816) forklaring av 1791: *Lærebog i den Evangelisk-christelige Religion*. I Norge er det derimot eksempler på

8 For eksempel: Andreas Aarflot, *Tro og lydighet. Hans Nielsen Hauges kristendomsforståelse* (Oslo – Bergen – Tromsø: Universitetsforlaget, 1969) og Carsten Elmelund Petersen, *Troens Gerning. Forholdet mellem tro og gerning i vækkelses- og universitetsteologien i Norge omkring 1814 med særligt henblik på det danske udgangspunkt* (Oslo: Solum, 1997).

9 Se nærmere om dette i Oddvar J. Jensen, «De ti bud i Katekismen. En kommentar til moraloppfatningen på 1700-tallet» i: *Årbok for norsk utdanningshistorie 2013/2014*, 30. årgang (Bergen: Bymuseet i Bergen, 2014), 55–68.

10 Repstad, «Hauge-bilder», 220.

11 Erik Pontoppidan, *Sandhed til Gudfrygtighed, Udi En eenfoldig og efter Muelighed kort, dog tilstrekkelig Forklaring over Sal. Doct. Mort. Luthers Liden Catechismo, Indeholdende alt det, som den, der vil blive salig har behov at vide og gjøre*. Jeg siterer i det følgende den autoriserte utgaven av 1738. Denne har en del endringer av førsteutgaven fra 1737.

at Pontoppidans forklaring overlevde som lærebok i skolen helt frem til 1870-tallet.¹² Som lærebok og veiledning i lekmannskretser og frikirkelige sammenhenger stod den seg enda lenger.¹³ Vi kan derfor legge til grunn at Pontoppidans forklaring var kjent stoff for Hauge.

Den plass Pontoppidans forklaring hadde i samfunnet på Hauges tid, betyr at historien om fabrikkereien som «tyv» også handler om bruk av kjent stoff. Men er det det samme meningsinnhold vi møter hele veien? Denne type spørsmål representerer som nevnt en utfordring man ofte står overfor i arbeidet med gjenbruk av historiske tekster. For sakens meningsinnhold har selv en tendens til å endre seg i takt med endring av den historiske kontekst. Dette skjer ofte på ren intuisjon. Den nåtidige bruk oppfattes som den rette, og da taler mye for at saken også er rett gjengitt. Men slik er det ikke alltid. Kan noe av det samme også gjelde for vår tids bruk av Hauge, det vil si at den senere resepsjonshistorien ikke lenger er dekkende for det som var utgangspunktet? For å svare på dette spørsmålet skal jeg følge Repstads forståelse tilbake til Pontoppidans forklaring.

I sin fremstilling av de forpliktelser bedriftseieren har i forhold til sine ansatte, skriver Repstad: «Bedriftseieren har også forpliktelser overfor sine ansatte. Flere steder nevnes det at Hauge karakteriserer bedriftseieren som en tyv når han ikke gir sine ansatte «opriktig løn».¹⁴

Repstad er seg bevisst at dette handler om resepsjonshistorie, men problematiserer ikke saken ut over det. Som kilde viser han til professor Ola Grytten.¹⁵ Det som mangler hos Repstad forventer jeg da å finne hos Grytten, men sistnevnte lister ikke opp flere belegg, kun dette ene. Det er hentet fra Hauges katekismeforklaring som han skrev på sin nordlandsreise i 1803, og som han utgav i 1804. Grytten gjengir Hauge som følger: «Bedriftseierens plikt som arbeidsgiver beskrev han [Hauge] på den måten at han er en tyv «naar han ikke giver sine Underhavende opriktig Løn eller fornøden

12 For året 1871 beretter Bjørgvin biskop at 14 sogn fremdeles bruker den gamle Pontoppidans forklaring, 17 sogn bruker Saxdorf (Peder Saxdorff, *Udtog af Dr. Erich Pontoppidans Forklaring til de Eenfoldiges Nytté*. København, 1771), 20 sogn Den rev. Udgave (Anonym, *Udtog af Dr. Erich Pontoppidans Forklaring til de Eenfoldiges Nytté*. Nyt forøget og forbedret Oplag, København, 1785), 57 sogn Den omarb. Udgave (Komitéen av 1839, *Udtog af Dr Erich Pontoppidans Forklaring, omarbeidet af en dertil naadigst nedsat Commission*. Christiania, 1843), 68 sogn Sverdrups Udgave (Harald Ulrik Sverdrup, *Udtog af Dr. Erich Pontoppidans Forklaring*, Christiania, 1864).

13 Det evangelisk-lutherske kirkesamfunn (DELK) har utgitt boken regelmessig helt siden stiftelsen i 1872. I forordet til ny revidert utgave av 1979 sier utgiverne at «hovedformålet» med utgivelsen er «å utgi en lærebok i kristendomskunnskap for vår tid». Boken er utgitt på DELKs forlag så sent som i 1996 og er fremdeles i salg.

14 Repstad, «Hauge-bilder», 220.

15 Repstad, «Hauge-bilder», note 724.

Føde og Klæde i Tide.»¹⁶ Dette passer godt inn i de forestillinger Grytten og andre med rette har vist til som uttrykk for Huges etikk som gründer. Slik tenkte Hauge. Men det er likevel noe som ikke stemmer helt. Det bekreftes når vi henter frem det originale Hauge-sitatet fra 1804, som vi ikke uventet finner i forklaringen til det 7. bud i Huges egen katekismeforklaring, *Forklaring over Loven og Evangelium; inddeelt i fem Parter efter D. M. Luthers Catechismus*: «en Tjener og Daglønner sviger sin Huusbonde og er en Tyv, naar han ei af Kræfter arbeider og seer til sin Foresattes Gods efter beste Vidende og Formaaende at det ei forekommer, en Huusbonde er en Tyv, naar han ikke giver sine Undeerhavende opriktig Løn eller fornøden Føde og Klæde i tide».¹⁷

Dette sitatet inngår i en mer omfattende utleggelse av det 7. bud. Til Huges tekst er det for det første å bemerke at den ikke spesielt retter seg mot bedriftseieren, men mot husbonden. Dernest er den heller ikke originalt fra Huges hånd. Det er videre ingen tilfeldighet at dette tema dukker opp som en del av forklaring til det 7. bud. Hvor mange ganger dette eller lignede utsagn kan belegges i Huges forfatterskap, har jeg ikke oversikt over, men Grytten viser bare til denne ene forekomsten. Imidlertid er det strengt tatt uten særlig interesse hvor mange ganger Hauge eksplisitt har formulert dette skriftlig. Dette synet gjennomsyrrer uansett hele hans virksomhet, og det var dessuten allment kjent i samtiden, helt uavhengig av Hauge. Det handler om en tradisjonell utleggelse av det 7. bud, slik vi finner det i den lutherske katekismetradisjon helt fra Luthers katekismer i 1529. Hauge kjente denne tradisjonen godt fra Pontoppidans forklaring, som han her bruker fritt, men likevel lett gjenkjennelig. Pontoppidan utlegger det 7. bud i spørsmålene 228–247. Der kan man blant annet lese følgende: «Den Tienere, Haand-Verks Mand, eller Daglønnere er en Tyv, som for fuld Betaling ey gjør fyldest i Arbeidet, eller slaar noget under ... Saa og den Huusbonde, som for troe Tieneste ey giver tilbørlig Kost og Løn.»¹⁸ Hauge går ikke inn på Pontoppidans mer omfattende utleggelse av budet.¹⁹ Han benytter seg heller ikke av Pontoppidans «Skriftbevis». Men som Pontoppidan vender han kritikken både mot det grove tyveri og mot denne subtile form for tyveri.

Luther var mest opptatt av det siste, det subtile tyveri. Og som hos Pontoppidan går kritikken begge veier, både mot husbonden som ikke betaler for arbeidet, og mot arbeideren som fusker i sitt arbeid. Bruken av Pontoppidan bærer preg av at Hauge ikke har Pontoppidans forklaring for hånden som et forelegg. Men han bruker Pontoppidan på en helt sakssvarende måte. Det er videre ikke vanskelig å se at denne bruken av det

- 16 Ola Grytten, «Gründeren av sosialt entreprenørskap» i: *Gründere bygger Norge. Hvordan lykkes med å skape noe nytt?*, redigert av Øyvind Gustavsen (Oslo: Frekk forlag, 2013), 103–111, sitat 106. Se samme i Ola Grytten og Andreas Masvie, kronikk «Produktivitetenskode» i *Klassekampen* 13.04.2014 og i *Skaperkraft.no* 15.05.2014.
- 17 Ording, *Hauges skrifter* IV, 252–303, sitat, 270.
- 18 Pontoppidan, *Sandhed til*, spm. 233.
- 19 Se Jensen: «De ti bud i Katekismen.»

7. bud er relevant for flere enn husbonden, også for forholdet mellom fabrikkeieren og hans arbeidsstokk. Ethvert arbeidstaker-arbeidsgiver-forhold skal være basert på ærlig arbeid og rettferdig lønn. Kravet til en haugiansk bedriftsleder ligger derfor etisk sett helt innenfor Hauges forklaring av det syvende bud, slik Grytten gjengir dette. Men på reisen til Nord-Norge i 1803 er det bondesamfunnet som befinner seg i fokus, ikke fabrikkeieren. Det er derfor husbonden som formanes. Han har ansvaret for både rettferdig lønn, mat og klær til dem som er i arbeid for ham.

Gryttens bruk av Hauge-sitatet er ikke skivebom, men det er heller ikke blink. Han endrer adressaten fra husbonden til fabrikkeieren, og enda viktigere, han mister det viktige poeng at dette ikke er originalt og nytt for Hauges etikk. Det er en del av den katekismekunnskap alle skulle ha med seg i bagasjen, og som Hauge ofte viser til. Det er et stykke av den barnelærdommen alle ble prøvd i før de kunne konfirmeres, få adgang til nattverdens sakrament og tre inn i de voksnes samfunn. Det er ikke dermed gitt at alle fikk med seg like mye, men det var slik den etiske og moralske opplæring foregikk på Hauges tid, og som han viser til. Hauge talte og skrev om det som alle visste, men som ikke alle fulgte opp i praksis.

I oppsporingen av Hauge bak Hauge-resepsjonen var det Hauges egen katekisme- forklaring som førte oss til De ti bud som kilde for etikken. Etter min vurdering må budene legges til grunn også for arbeidet med Hauges etikk i videre mening. Dette handler om betydningen av det som er selvsagt, det som er der hele tiden, også når det ikke nevnes. På Hauges tid hørte De ti bud til det selvsagte, som gjaldt for alle enten de i praksis fulgte budet eller ikke. De ti bud var Guds ord og trengte ingen legitimering utover det.

Budene hører til det selvsagte som ikke nødvendig vis må nevnes eksplisitt, men ikke bare det. Når man først begynner å lete, finnes det henvisninger til budene over alt. Jeg har gjort en opptelling i Hauges brev og funnet ikke mindre enn 126 eksplisitte henvisninger til budene bare i brevene. De er spredt over hele brevsamlingen. Gjennomgående er dette, som nevnt, henvisninger som forutsetter at leseren selv kjenner budene.

Sigbjørn Ravnåsen og Hans Nielsen Hauges etikk

Politiker og forfatter Sigbjørn Ravnåsen (1941–2016) gav i 2002 ut boken *Ånd og Hånd. Hans Nielsen Hauges etikk for liv og virke*. Den kom i ny revidert utgave i 2011 og på nytt i 2015, i enda en nyrevidert og utvidet utgave. Ravnåsen har lagt så mye arbeid i sin formidling at boken fortjener oppmerksomhet. Men det handler ikke bare om en bokutgivelse, den inngår i et omfattende formidlingsarbeid også i form av utallige samtaler og foredrag.²⁰

20 Sigbjørn Ravnåsen, *Ånd og hånd. Hans Nielsen Hauges etikk for liv og virke*, ny revidert utgave (Oslo: Luther, 2015).

Ravnåsen gir først en historisk innføring om personen Hauge og hans samtid. Andre del handler om Hauges etiske tenkning, der Ravnåsen gir sin egen Hauge-tolkning. I tredje del belyses noen aktuelle etiske problemstillinger i lys av Hauges etikk med bidrag fra flere forfattere.

Hele Ravnåsens prosjekt er farget av hans eget anliggende, å gjøre Hauge aktuell som forbilde og inspirator for vår egen tids næringslivsledere. Ifølge Ravnåsen kan kjernen i Hauges etikk sammenfattes i fire nøkkelord: «*Brorskapstanken, tjenesteoppdraget, forvalteransvaret og likeverdstanden.*»²¹ Alle de fire begrepene er etisk sett ladede. Når han så leser Hauges tekster mot disse fire nøkkelordene, er det ikke vanskelig å finne gode sitater som passer med dem og formidler noe av det som var Hauges anliggende. Slik sett er det både interessant og opplysende å følge Ravnåsen på hans leting i Hauges tekster. Men slike begreper eller kategorier må nødvendigvis også fungere som et filter mot det som ikke er like aktuelt i forhold til vår egen tid, samme hvor viktig dette var for Hauge. Selv om sitatene er aldri så korrekte og treffende, kan summen av det som gis ved denne arbeidsmåte lett bli at Hauges etiske tenkning dreies bort fra det historiske gitte utgangspunkt, som er Hauge selv. Det må dessuten være på sin plass å spørre om det var slik Hauges etiske tenkning var innrettet. Gikk han ut fra overordnede verdier som så ble konkretisert med henblikk på det praktiske kristenliv? Jeg kan ikke se at dette er dokumentert og gjennomtenkt fra Ravnåsens side. Slike abstrakte verdibegreper viser seg i utgangspunktet ofte å være både uklare og nokså åpne. For å kunne anvendes må de derfor konkretiseres. I Ravnåsens tilfelle skjer dette som nevnt gjennom utvalgte Hauge-sitater. Han skylder imidlertid å gjøre rede for utvalget, både hva som velges ut, og hva som utelates. Det skjer ikke.

Ravnåsen sier at «Hauges inspirasjonskilde var Bibelen». Det er utvilsomt rett, men i hvilken form og med vekt på hva? Ravnåsen sier videre: «Hauge selv har ikke gjort noe forsøk på å gi en samlet presentasjon av sin etikk.»²² Det er i hovedsak også rett. Men det betyr ikke at han manglet forestillinger om en slik helhetlig fremstilling. I den tradisjon Hauge vokste opp i, var bibelsk etikk sammenfattet i De ti bud og forklaringene til det enkelte bud hentet fra Bibelen. Pontoppidans forklaring er delt opp i 759 spørsmål og svar, som igjen er belagt med til sammen over 900 «bevis» i form av bibelsitater. Hos Ravnåsen leter man forgjeves etter referanser til dette materialet. Budene slik Hauge kjente dem fra katekismen, er fraværende. Det samme gjelder den velkjente koblingen mellom Bibelen og budene som vi finner i Pontoppidans forklaring. En historisk analyse av Hauge i hans egen samtid er erstattet av en samling av utvalgte tekster og tanker der utvalgsriteriet er den aktuelle nytten av Hauge i vår egen tid. Dette kan man forstå når formålet er å holde Hauge frem som etisk forbilde. Men det er ikke gitt at dette holder som en tolkning av Hauges etikk. Faren er at man på denne måten rykker Hauge opp med rot fra hans egen tid og brutalt omplanter ham i vår egen.

21 Ravnåsen, *Ånd og hånd*, 67.

22 Ravnåsen, *Ånd og hånd*, 68.

Teologisk-systematiske analyser som historisk utfordring

Nå er ikke Ravnåsen den eneste som har benyttet en historisk-systematisk metode. Det samme kan observeres både i Andreas Aarflots store avhandling om Huges kristendomsforståelse og senere i Carsten Elmelund Petersens avhandling om forholdet mellom tro og gjerning.²³ Materialet er strukturert i form av en luthersk systematisk teologi som man ikke finner hos Hauge. Aarflot har på en helt annen måte enn Ravnåsen arbeidet seg gjennom Hauge-materialet, men de metodiske utfordringene er de samme. Til forskjell fra Ravnåsen har Aarflot en rekke referanser til både Luther og Pontoppidan, men alt dette forblir strengt tatt kun referanser. Elmelund Petersen går videre og tematiserer klarere forholdet mellom Pontoppidan, Hauge og universitetsteologien i Norge omkring 1814. Men heller ikke han kommer til rette med katekismetradisjonen og budenes betydning. Som et historisk prosjekt skulle man kunne forvente at både Aarflot og Elmelund Petersen så betydningen av den kateketiske tradisjon, og da særlig budene som grunnlag for etikken, men det skjer ikke. Hauge-materialet brytes opp i fragmenter som så føyes sammen i en systematikk som ikke var Huges. Konkret betyr dette at om man vil forstå Hauge på en adekvat måte, er det ikke nok å plassere Hauge i et riktig forhold til luthersk dogmatikk og etikk. Det er heller ikke gitt at Huges tekster har et innhold som fremtrer som konstant over tid og slik er uten indre spenninger og motsigelser. Hauge skrev og publiserte tekster med et bestemt formål, at folk skulle bli sanne kristne.

Det vi ser, er strengt tatt eksempler på vår tids tendens til å «dyrke» Hans Nielsen Hauge som et ikon. Dette er et forhold som lett kommer i konkurranse med den Hauge som i større grad er forankret i kildematerialet fra hans egen tid. Den historiske oppgave betyr at vi i utgangspunktet og mer målrettet må vende tilbake til Hans Nielsen Hauge og søke en forståelse av mannen som er bedre forankret i hans egen tid. Jeg begrenser meg i hovedsak til den Hauge vi møter før fengslingen i 1804 med vekt på hans første skrifter.

Hans Nielsen Huges kristendomsforståelse og etikk

Det hersker ingen tvil om at det er Bibelen som var selve hovedboken for Hauge. Dette er han tydelig på i hele sitt forfatterskap. Det understrekes allerede i hans første trykte bok fra 1796, *Betragtning over Verdens Daarlighed, forfattet i 5 Capitler og sammen-skrevet i Korthed af en lidet forsøgt og mindre skriftilærd Dreng Hans Nielsen Houge paa Rolfsøen i Thune Sogn*. I disse fem kapitlene gjennomgår han sitt anliggende. Det femte kapittel har følgende overskrift: «Om Autors Meening hvad den sande Christendom burde være efter den hellige Skriftes Grund.» Han viser der i generelle ordelag til «mange herlige Bøger» som er skrevet av mennesker som er drevet av «den gode Guds Aand». Disse har det til felles at de følger Bibelen, som er «Hoved-Bogen». Så føyer han til, «... og den som er enfoldig, ja og lærd, saa kan dem betragte den lille Catechismus,

²³ Aarflot, *Tro og lydighet*. Elmelund Petersen, *Troens gerning*.

hvilken en kaster under Stoel ofte nu».²⁴ Litt senere parafraserer han Matteusevangeliet 11 og sier om De ti bud at den Kristi byrde som er lett, er «de Ti Guds Bud». Og så føyer han til: «thi denne er den Guds Kierlighed, at vi holder hans Bud og de er ikke tunge; det er: de er lette for en igienfødt sand Christen, og enhver bør og maae holde dem som vil have det evige Liv.»²⁵

Like etter dette gir han seg også tid til å gjøre nærmere rede for innholdet i budene. Det første bud handler om avgudsdyrkelse, det andre om misbruk av Guds navn og det tredje om hviledagen. De syv siste handler om «Kierlighed til sin Næste».²⁶ Det samme gjentar han senere i 1796, i skriftet *Guds Viisdom*.²⁷ Der sier han at han ikke trenger å forklare budene nærmere, «da den lille Catechisme med Pontoppidans Forklaring og flere tydelig viser hvorledes en skal gaae den rette Vey til det evige Liv og blive salig».²⁸

Det dobbelte kjærlighetsbud svarer i katekismetradisjonen til budenes første og andre tavle. Når så Hauge i et innlegg i Bergenske Adresse-Contoires Efterretninger juni 1802 skriver, «Mit Kaldsbrev er at elske Gud og min Næste»,²⁹ så hører dette hjemme i katekismetradisjonen. Det er en eksplisitt henvisning både til det dobbelte kjærlighetsbud og til De ti bud i katekismen.³⁰ Slik plasserer Hauge seg innenfor den lutherske konfesjonelle kristendomsforståelse, vel å merke i pontoppidansk tapning. Det er Bibelen som gjelder, sammenfattet i Luthers lille katekisme, slik denne er utlagt i Pontoppidans forklaring.³¹

Det historiske bakteppet for denne form for lutherdom finner vi i den såkalte stats-pietisme under Christian VI (1730–1746). I hans regjeringstid ble hele samfunnet regulert i pietistisk retning gjennom en rekke forordninger: helligdagsforordningen 1735, forordningen om konfirmasjonen 1736, Pontoppidans forklaring 1737/38, forordning om allmueskolen 1739 og konventikkelplakaten 1741. Dette utgjør et omfattende statlig, pietistisk program som var av helt avgjørende betydning for Hauge. Han var selv barn av denne form for kristendom og bruker den aktivt til å legitimere

24 Ording, *Hauges skrifter* I, 96.

25 Ording, *Hauges skrifter* I, 98.

26 Ording, *Hauges skrifter* I, 99f.

27 *Forsøg til en Afhandling om Guds Viisdom, forfattet i syv Kapitler* i: Ording, *Hauges skrifter* I, 135–247.

28 Ording, *Hauges skrifter* I, 191.

29 Se også Ravnåsen, *Ånd og hånd*, 11.

30 Kvamen, *Brev frå Hans Nielsen Hauge*, brev 401. Se Ravnåsen, *Ånd og hånd*, 72.

31 Jeg forfølger ikke dette tema videre i Hauges forfatterskap, men har notert meg at Hauge selv sammenfatter sitt anliggende på tilsvarende vis når han oppsummerer sin virksomhet i 1816: *Beskrivelse over Hans Nielsen Hauges Reiser, Viktigste Hendelser og Tildragelser, tilligemed en Fortælling om de forskjellige Religions-Partier, han paa sine Reiser er bleven erkyndiget om, samt et kort Hoved-Indhold av hans egne Religions-Begreber eller Troes-Bekendelse. I 3 Dele. Beskrevet af ham selv* i: Ording, *Hauges skrifter* VII, 1–93. Se særlig første del, 9 og tredje del, 92.

sin virksomhet, konventikkelplakaten medregnet. Poenget med denne plakaten var ikke å hindre etableringen av konventikler, heller tvert om. Men presten skulle ikke forsømme gudstjenesten til fordel for andre samlinger, og disse konventiklene måtte ikke komme ut av kontroll. Derfor var det nødvendig med et geistlig tilsyn.³²

Hvordan brukte så Hauge sin Pontoppidan? Det vil føre for langt å gå gjennom budene, bud for bud, for ikke å nevne hele Pontoppidans forklaring. Det er imidlertid to gjennomgående trekk som det er grunn til å kommentere nærmere. Det første gjelder hvordan Gud straffer den som bryter budene. Det andre er hvordan tolkningen av budene skjerpes i puritansk retning.³³ Det siste er fremfor alt tydelig i utleggelsen av det 3. bud, om hviledagen, og det 6. bud, om ekteskapet.

Budene og Guds straff over de vantro

Guds endelige straff er fortapelsen, forstått som den evige pine i helvete. Dette står sentralt i Hauges forkynnelse. Det handler om et tydelig enten-eller. Med en sterk understreking av lovens strenge krav får hans kristendomsforståelse et tydelig lovisk preg. Enten oppfyller man budenes krav, eller så er man på vei mot fortapelsen. Vi møter dette allerede i første kapittel av *Verdens Dårlighed*. Der knytter Hauge tilbake til den statspietismen under Christian VI. Konkret viser han til helligdagsforordningen av 1735, som igjen er å forstå som en rett utleggelse av det 3. bud. Hauge skriver: «Efter de 3die Bud forbyder og befaler han [kongen], at aldri nogen Dands, Spil, Comoedier, Fraadserie, Drukkenskab, Banden, Svermerier, samt Guds Bespottelser og store Giestebuder med andre Laster <maa finde Sted>, og paalægger, at enhver skal søge Guds Huus.»³⁴ Dette var ikke ment bare som et fromt ønske. Det var et uomgjengelig krav. De som ikke gjør etter Guds vilje, «bliver udstødt til Helvedes Pine».³⁵ Saken omhandles naturlig nok også i Pontoppidans forklaring, der spørsmål 137 lyder slik:

Hvorned vanhelliger man Hvile-Dagen? Med legemligt u-fornødent Arbeide, samt syndige lyster, saasom Dands, Spil, Comoedier, Kroer-Gang og saadant, som altid er Synd i sig selv, men om hellige Dage dobbelt Synd.

32 Oddvar Johan Jensen, «Katekismeundervisningen i allmueskolen på 1700-tallet» i: *Årbok for norsk utdanningshistorie 2012*, 29. årgang (Bergen: Bymuseet i Bergen, 2014), 8–25.

Steinar Supphellen, «Konventikkelplakaten og Hans Nielsen sitt forhold til den» i: *Norsk Tidsskrift for Misjonsvitenskap* 75, nr. 1–2 (2021).

33 Molland, *Hans Nielsen Hauge*, 21.

34 Ording, *Hauges skrifter* I, 83.

35 Ording, *Hauges skrifter* I, 94.

Det bibelske grunnlag for dette fant Pontoppidan i Jesu ord etter Matteusevangeliet 7,20 og i Paulus ord om kjødets lyster etter Gal 5,20.³⁶ Den dobbelte synd består i at man både bryter det tredje bud om sabbaten og det sjettede bud om ekteskapet. Guds straff er imidlertid ikke begrenset til den endelige dom som til slutt vil ramme den enkelte. Gjennom sitt verdensstyre vokter Gud også samfunnet som helhet mot det onde: «Naar Gud ser Ondskaben bliver saa stoer, at der er faa og næsten ingen gode Dyder, eller Lyst til Gud og hans Villie igjen, saa kan han ikke lenger taale det, men maa slaa til med Ildebrand, Hunger, Pest etc.»³⁷

Det er ingen tvil om at Hauge ser oppfyllelsen av budene som et gode både for den enkelte og for samfunnet. Slik sett er begrunnelsen positiv. Det handler om den gode frukt av det gode tre. Men bildet blir historisk sett misvisende om dette ikke også sees i sammenheng med bildet av den strenge Gud, som vokter sine bud og straffer dem som ikke overholder dem. Dette gjelder alle budene, men ikke minst det 3. og det 6. bud.

I det 3. bud blir søndagen forstått som den nye sabbat, i strid med den eldre lutherske tradisjon. I Luthers katekismer er sabbaten avskaffet. Under ortodoksien ble den gjeninnført. Under pietismen på 1700-tallet ble det nye budet fylt opp med en rekke forbud, slik vi har sett.

Det 6. bud handler om ekteskapet. I utleggelsen av dette budet i sin egen katekismeforklaring setter Hauge kampen mot «Kjødets Lyster» på spissen. I denne kampen handler det om å «søge Gud med bønn om Aandens Kraft til at modstaae og dræbe Kjødets Lyster, saa kan du beholde Guds Kierlighed». Dette gjelder både for den ugifte og for den gifte. Valget står mellom «Aandens Kjærlighed til evigt Liv, eller Kjødets Kjærlighed til Døden, og det enten du er gift eller ugift», sier han. Det ekteskapelige samliv var begrenset til det helt nødvendige. Du skulle «... kun omgaaes med din Ægtemage til Forplantelse og ellers leve et kysk og tugtig Levnet». Kravet var å leve i «Fornægtelse og Kjødets Dødelse». Når man leser disse tekstene, er det så man knapt kan forestille seg samlivet mellom mann og kvinne som annet enn synd. I sammenheng lyder det som følger, slik Hauge formulerer det:

... thi ikke bør du indbilde dig, at om du træder i Ægtestanden, da give dine Lyster ej allene Bifald, men og have din Begjerings Attraa med Villie og Behag deri, nei, have du beraad dig med Gud i Himmelen og efter hans Bud, gaaet ind i den Stand for at vorde frugtbar, ei som et Creatur efter Naturens Lyst [...], men som et Menneske eller Guds Barn vil være, da kun omgaaes med din Ægtemage til Forplantelse og ellers leve et kysk og tugtig Levnet, saa du skulde ei begynde i Aand og fuldkomme i Kjød.³⁸

36 Ording, *Hauges skrifter* I, 89.

37 Ording, *Hauges skrifter* I, 86.

38 Ording, *Hauges skrifter* IV, 268.

På samme måte har også Pontoppidan nok av advarsler mot slikt som kan føre til brudd på budet og derfor i neste omgang også i seg selv er synd. Det gjelder både i tanker og ord som igjen kan føre til fall. Det er nesten ikke grenser for hva Pontoppidan lister opp. Både lek og dans rammes. Det samme gjør teater og romaner. Eller det er slikt som i det minste strider mot «ret christen Alvorlighed».³⁹ Positivt begrunner Pontoppidan ekteskapet i tre punkter: «1) Til det menneskelige Kiøns Forplantelse (1 Mos 1,28) ... 2) Til de onde Lysgters Afværgelse (1 Kor 7,2) ... 3) Til indbyrdes Hielp, Trøst og Raadføring (1 Mos 2,18).»⁴⁰ Hauge henter stoff fra Pontoppidan, men går lenger enn Pontoppidan. Det er som om han har fått tunnelsyn og bare ser den onde lyst både i ekteskapet og utenfor.

Hauge var 32 år gammel da han skrev dette og hadde i flere år kjent på kroppen hvor krevende det var å drepe kjødets lyster. Journalist og forfatter Dag Kullerud skriver et innsiktsfullt kapittel om Hauges ungdomsforelskelse, «Pælen i kjødet», i sin biografi om Hauge, *Hans Nielsen Hauge – mannen som vekket Norge*.⁴¹ Forholdet var at Hauge traff Marthe på nyåret 1797, ble forelsket, men måtte la det mulige giftermålet vike for kallet. Men kjødets lyster ble åpenbart ikke borte av den grunn. Den ble en vedvarende fristelse. Løsningen var det gamle munkeideal, bønn og arbeid. Hauge avslutter forklaringen til det sjette bud slik: «Spæg dit Kjød ved flittigt Arbeide, da fordriver du det Onde, og paakald den hellige Gud, som seer dig alle Stæder og hjælper sine fra Fristelsen ud, hvoriblandt du og vær, saa du reen og kydsck bliver.»⁴²

Hauge var som en god pietist opptatt av det gode livet som budene beskriver. Det handler om troens kraft til et nytt liv der budene blir oppfylt i både å elske Gud og nesten. Eller slik han kunne lese det hos Pontoppidan, at saligheten består i «at forenes med Gud og at nyde Gud, thi hand er det høyeste Gode og den væsentlige Salighed».⁴³ Isolert sett virker dette både oppløftende og oppbyggelig. Men man skal ikke lese lenge før man også kommer i berøring med alvoret og angsten som også fulgte ham. Særlig i forhold til det 6. bud ser vi tydelig denne dobbeltheten. Arbeidet er en positiv sak. Mennesket er skapt til å arbeide, ikke til å stjele, verken på den grove måten eller den subtile. Men for Hauge er altså arbeidet også et middel til å drepe kjødet. Det er åpenbart sider ved Hauges kristendomsforståelse som ikke uten videre lar seg føre videre som forbilde og kilde til inspirasjon i vår egen tid.

39 Pontoppidan, *Sandhed til*, 213–225.

40 Pontoppidan, *Sandhed til*, 208.

41 Dag Kullerud, *Hans Nielsen Hauge – mannen som vekket Norge* (Oslo: Forum – Aschehoug, 1996), 96–101.

42 Ording, *Hauges skrifter IV*, 269.

43 Pontoppidan, *Sandhed til*, 660.

Avsluttende oppsummering

Med utgangspunkt i resepsjonshistorien har jeg forsøkt å forstå Hans Nielsen Hauges etikk. Ikke overraskende viser det seg at Hauge i større grad hører hjemme i 1700-tallets pietisme enn i ettertidens aktualiserte bilder av ham. Dette utfordrer de enkle bilder av mannen. Vi kan ikke ta dem for gitt. Spørsmålene må stilles på nytt: Hvem var Hans Nielsen Hauge? Hvordan var Hauges etikk å forstå i forhold til hans religiøse liv ellers? Hvordan var forholdet mellom hans kristendom og etikken i videre forstand?

Det er ikke noe enkelt svar på disse spørsmålene. Mitt hovedpoeng er at man må innse at det på flere områder er større avstand mellom Hauge selv og de senere bilder av ham enn det man skulle tro. Avstanden blir særlig stor i fremstillinger av ham i det man kan kalle den hagiografiske pregede litteraturen. Dette er et ikke et uvanlig resultat av arbeid med historisk materiale. En kort artikkel som dette kan ikke gjøre krav på fullstendighet, men jeg mener i alle fall et stykke på vei å ha dokumentert følgende som underbygger mitt hovedpoeng: Det er for det første ikke mulig å komme utenom De ti bud i katekismen, dersom man skal skrive om Hans Nielsen Hauges etikk på en historisk sett sakssvarende måte. I Hauges verden hører budene til det selvsagte, men det mangler heller ikke på eksplisitte henvisninger. Budene finner man overalt i Hauges forfatterskap. Men heller ikke dette er uten utfordringer. Hauge førte nok videre Luthers utleggelse av De ti bud i Luthers lille katekisme, men han foretar ingen kritisk vurdering av forholdet mellom Luthers tekst og Pontoppidans forklaring av denne. Under statspietismen er det Pontoppidans forklaring som er å forstå som den rette tolkning av Luthers tekst. Det er derfor ikke gitt at det er luthersk kristendom som blir formidlet gjennom statspietismen og 50 år senere av Hauge.

For å forstå katekismetradisjonen på Hauges tid må vi både se etter gammelt tradisjonsstoff og vurdere nye impulser. Til det siste hører det puritanske preg Hauges etikk hadde. Denne etikken har i seg impulser både fra reformert, kalvinistisk hold og fra engelsk puritanisme, noe som ofte kan være to sider av samme sak. Man behøver imidlertid verken å lete etter slike impulser i det reformerte Sveits eller i det puritanske England. Hauge møtte den puritanske etikk fremfor alt ferdig utfoldet hos Pontoppidan på hjemlig mark, slik jeg flere ganger har påpekt.

Videre er Hauges etikk ikke noe som kan sammenfattes i en lærebok i etikk som teologisk disiplin. For Hauges del henger det meste sammen, samtidig som det som læresystem betraktet er heller usammenhengende. Det gjelder alt fra ulykker og pest som uttrykk for Guds verdensstyre til Guds direkte kall og ledelse i hans eget liv. Det gjelder henrykkelsen på åkeren aprildagen i 1796, og det gjelder angsten for den evige fortapelse i helvete og kampen mot sitt eget kjød. Dette er ikke statiske størrelser i Hauges eget liv og enda mindre i de bilder av ham som ble til etter hans død.

Avslutningsvis må jeg vedgå at om ikke Hauge hadde satt så dype spor etter seg og blitt opphavet til så mange forskjellige Hauge-bilder, så hadde det heller ikke vært så spennende og utfordrende å følge Hauge, både tilbake til hans egen tid og på hans vei gjennom norsk historie. I denne artikkelen har jeg prøvd å sette vår tids bruk av

Hauges etikk opp mot Hauges etikk i kontekst ved begynnelsen av hans virke. For meg har det vært avgjørende å bidra til en historisk rekonstruksjon av viktige sider ved Hauges etikk, til forskjell fra en normativ legitimering av egne viktige anliggender gjennom Hauge. Hauge var ingen teologisk skolert fagmann verken på dogmatikkens eller etikkens områder. Han var lekmann som øste av de kilder han hadde for hånden. En eventuell normativ bruk av Hauge forutsetter både en historisk analyse og en systematisk-teologisk kritikk som ligger utenfor rammen av denne artikkelen. Det er i spenningen mellom disse to anliggender det gir god mening i å diskutere Hauges betydning i dag.

Avslutningsvis skal Hauge selv få ordet i form av en personlig trosbekjennelse han avla i 1816:

Min Troesbekjendelse er altsaa i Korthed denne: at Jesus Kristus er Veien, Livet og Sandheden til Salighed, saa hand er deres Frelser som annamme ham i Hjerte, eller med andre Ord, aabner sit Hjerte for den Helligaand; overveier Jesu Ord, og vender sit Sind, Lyst og Attraa til de 10 Budord ...⁴⁴

⁴⁴ Ording, *Hauges skrifter* VII, 92.